छन्दसां वृत्तिनामानि।	छन्दसां लक्षणगणाः।	छन्दसामुदाहरणानि।
पज्झटिका	प्रतिपदयमकितषोड़शमात्रा नवमगुरुत्वविभूषितगात्रा। पज्झटिकापुनरत्र विवेकः क्वापि न मध्यगुरुर्गण एकः॥	
प्रथमे चरणे १६	।।।।ऽऽऽऽऽऽ	तरलततंशाश्लिष्टस्कन्धश्चलतरपज्झटिकाकटिबन्धः।
द्वितीये १६	।।।।ऽ।ऽ।ऽऽ	मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृन्दः कालियशिरसि ननर्त्त मुकुन्दः॥
तृतीये १६	ऽ।।।।।ऽ।ऽऽ	इयं प्रतिपदयमकितषोड़शमात्रा लघुगुरुव्यत्ययेनापि बहुधा।
चतुर्थे १६	ऽ।।।।।ऽ।ऽऽ	अस्या नवमी मात्रा च कदाचित् लघ्वी भवति॥
दोहड़िका	मात्रा त्रयोदशकं यदि पूर्व्वं लघुकविरामि। पश्चादेकादशकन्तु दोहड़िका द्विगुणेन॥	
प्रथमे चरणे १३	ऽऽऽ।।।।।।	माई दोहड़िपठण सुणि हासिओ काणु गोआल।
द्वितीये १३	ऽ।ऽऽऽऽ।	वृन्दावणघणकुञ्ज चलिओ कमलरसाल॥
तृतीये ११	ऽऽ।।।।ऽ।	अस्यार्थः। हे मातः! दोहड़िकापाठं श्रुत्वा कृष्णो गोपालो हसित्वा कमपि रसालं चलितः कुत्र वृन्दावनघनकुञ्जे वृन्दावनस्य निविड़निकुञ्जे। राई इति क्वचित् पाठः तत्रतेन राधिकाया दोहड़िकापाठं श्रुत्वा॥
चतुर्थे ११	।।ऽ।।।।ऽ।	
अस्या अन्त्या मात्रा लघ्वी अपभ्रंशभाषया प्रचारः॥		गुरुलघुव्यत्ययेन बहुधा भवति॥
इति मात्रावृत्तानि समाप्तानि॥*॥		

अत्र समवृत्तानि (२४७) सप्तचत्वारिंशदधिकं द्विशतं, अर्द्धसमवृत्तानि (१५) पञ्चदश, विषमवृत्तानि (७) सप्त, मात्रावृत्तानि च (१५) पञ्चदश, समुदायेन (२८४) चतुरशीत्यधिकद्विशतसंख्यकानि छन्दांसि लिखितानीति॥ * ॥

छन्दकपातनः, पुं, (छन्दकेन छद्मना पातयति लोकानिति। पत्+णिच्+ल्युः।) छद्मतापसः। इति जटाधरः॥

छन्दोगः, पुं, (छन्दो वेदविशेषं सामेत्यर्थः गायतीति। गै+"गोपोष्टक्।" ३।२।८। इति टक्।) सामगः। सामवेदी। इति जटाधरः॥ (यथा, मनुः। ३। १४५।
"यत्नेन भोजयेच्छ्राद्धे बह्वृचं वेदपारगम्।
शाखान्तगमथाध्वर्य्युं छन्दोगन्तु समाप्निकम्॥")

छन्दोगपरिशिष्टं, क्ली, (छन्दोगेन सामगेन कात्यायनेन मुनिनेत्यर्थः। प्रणीतं यत् परिशिष्टम्। यद्वा, छन्दोगेभ्यः कृतं परिशिष्टम्।) कात्यायनमुनिकृतं सामवेदिकर्म्मबोधकगोभिलसूत्राणां परिशेषशास्त्रम्। इति स्मृतिः॥

छन्दोविचितिः, स्त्री, (छन्दसां विचितिर्यत्र।) श्रुतिच्छन्दसां प्रत्यायकं शास्त्रम्। इत्यमरटीकायां भरतः॥ (यथा, बृहत्संहितायाम्। १०४। ६४।
"विपुलामपि बुद्ध्वा छन्दोविचितिं भवति कार्य्यमेतावत्।
श्रुतिसुखदवृत्तसंग्रहमिममाह वराहमिहिरोऽतः॥")

छन्नं, क्ली, (छद्+क्तः।) रहः। निर्जनस्थानम्। इति मेदिनी। ने, ५॥

छन्नः, त्रि, (छद्+क्तः।) छादितः। इति मेदिनी। ने, ५॥ (आप्तः। यथा, महाभारते। ३। २०। २४।
"न हया न रथो वीर! न यन्ता मम दारुकः।
अदृश्यन्त शरैश्छन्नास्तथाहं सैनिकाश्च मे॥")
रहः। इत्यमरः। २। ८। २२॥

छप, इ क सर्पे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरां-परं-सकं-सेट्।) इ क, छम्ययति। सर्पो गतिः। इति दुर्गादासः॥

छम, उ भक्षे। इति कविकल्पद्रुमः। (भ्वां-परं सकं-सेट्। उदित्वात् क्त्वेट्।) छमति। उ, छमित्वा छान्त्वा। इति दुर्गादासः॥

छमण्डः, पुं, (छमति भक्षयति जन्मयज्ञान्तरं पितरं नाशयतीत्यर्थः। छम+बाहुलकादण्डन्।) श्लेष्मपिण्डकः। इत्युणादिकोषः॥ छेमड़ा इति भाषा॥ बन्धुहीनः। इति संक्षिप्तसारे उणादिवृत्तिः॥

छर्द्द, क वमने। इति कविकल्पद्रुमः। (चुरां-परं-सकं-सेट्।) वमनं वान्तिः। क, छर्द्दयति अन्नं लोकः। इति दुर्गादासः॥ (तथाच, महाभारते। ५। ६६। ४२।
"स्वपन्ति च स्रवन्ति च छर्द्दयन्ति च मानवाः॥")

छर्द्दं, क्ली, (छर्द्द+भावे घञ्।) वमनम्। इति हेमचन्द्रः। ३। १३३॥

छर्द्दनं, क्ली, (छर्द्द+भावे ल्युट्।) वमनम्। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, सुश्रुते। ४। १०।
"तत्राशु मदनालाबुबिम्बीकोशातकीफलैः।
छर्द्दनं दधुदन्त्रिभ्यामथवा तण्डुलाम्बुना॥")

छर्द्दनः, पुं, (छर्द्दयति नरपश्वादिकं गलित्वा पुनरुद्गिरतीति। छर्द्द+ल्युः।) अलम्बुषराक्षसः। (छर्द्दयति कटुगन्धेन उद्गिरत्यनेनेति। छर्द्द+ल्युट्।) निम्बवृक्षः। इति हेमचन्द्रः॥ मदनवृक्षः। इति भावप्रकाशः॥

छर्द्दापनिका, स्त्री, (छर्द्दं वमनं आपयति प्रापयतीत्यर्थः। आप्+णिच्+ल्युः। ततः स्वार्थे कः। टापि अत इत्वञ्च।) कर्कटी। इति राजनिर्घण्टः॥

छर्द्दिः, स्त्री, (छर्द्दयत्यनेनेति। छर्द्द वमने+इन्।) वमिरोगः। वाँति इति भाषा॥ तत्पर्य्यायः। प्रच्छर्द्दिका २ छर्द्दम् ३ वमथुः ४ वमनम् ५ वमिः ६। इति हेमचन्द्रः। ३। ३३॥ छर्द्दिका ७ छर्द्दीका ८ वान्तिः ९ उद्गारः १०। इति राजनिर्घण्टः॥ उत्कासिका ११ छर्द्दनम् १२। इति शब्दरत्नावली॥ तस्या निदानादि यथा,—
"दुष्टैर्दोषैः पृथक्सर्व्वैर्बीभत्सालोकनादिभिः।
छर्द्दयः पञ्च विज्ञेयास्तासां लक्षणमुच्यते॥
अतिद्रवैरतिस्निग्धैरुष्णैर्लवणैरति।
अकाले चातिमात्रेच्च तथा सात्म्येच्च भोजनैः।
श्रमाद्व्यायात्तथोद्वेगादजीर्णात् क्रिमिदोषतः।
नार्य्याश्चापन्नसत्त्वायास्तथातिहृतमन्नतः॥
बीभत्सैर्द्दुर्भिक्षाद्यैर्द्दुःसृतक्लेशितो बलात्।
छादयन्नाननं वेगैरर्द्दयन्नङ्गभञ्जनैः॥
निरुच्यते छर्द्दिरिति दोषो वक्त्रं प्रधावितः॥"
तस्याः पूर्व्वरूपं यथा,—
"हृल्लासोद्गाररोधौ च प्रसेको लवणास्यता।
भृशं दोषोऽन्नपाने च वमीनां पूर्व्वलक्षणम्॥"
वातजायास्तस्या रूपं यथा,—
"क्षुत्पार्श्वपीड़ासुखशोषशीर्ष-
नाभ्यस्तिकासखरभेदतोदैः।
उद्गारशब्दप्रबलं सफेनं
विच्छिन्नरूक्षां तनुकं कषायम्॥
रूक्षेण चास्यं मथता च वेगे-
नार्त्तोऽनिलाच्छर्द्दयतीह दुःखम्॥"
तस्याः पित्तजाया रूपं यथा,—
"मूर्च्छा पिपासा सुखशोषमूर्द्ध-
ताल्वक्षिसन्तापतमोभ्रमार्त्तः।